

УДК 82.091

НЯМЕЦКІ ДЫСКУРС У ПАРАДЫГМЕ СТАСУНКАЎ ВАСІЛЯ БЫКАВА З СУСВЕТНАЙ ЛІТАРАТУРАЙ

канд. філал. навук, дац. Е.А. ЛЯВОНАВА
(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск)

Аналізуюцца сувязі В. Быкава з сусветнай, асабіста з нямецкай, літаратурай.

Леў Талстой у лісце да М.М. Страхава ад 1876 года, маючы на ўвазе непадзельную злітнасць усіх элементаў мастацкага твора, пісаў, што «каждая мысль, выраженная словами особо, теряет свой смысл, страшно понижается, когда берется одна из того сцепления, в котором она находится», выключаецца з «бесконечного лабиринта сцеплений, в котором и состоит сущность искусства» [6, с. 784 - 785]. Але тое ж, па сутнасці, адбываецца, калі з мастацкай цэласнасці твора вылучаюцца толькі нацыянальныя аспекты і выключаецца іншанацыянальная прысутнасць, агульначалавечая праблематыка; непазбежны вынік гэтага падыходу - аднабаковасць успрымання і разумення твора, у прынцыпе несумяшчальная з ідэяй шматмернасці сапраўднай эстэтычнай з'явы. У той жа час аналіз інтэркантэкстуальнага дыскурсу твора не толькі спрыяе раскрыццю яго шматмернасці, але і не дазваляе занізіць планку яго мастацкасці, дапусціць у адносінах да яго ацэначную адвольнасць.

Неабходнасць спасціжэння беларускай літаратуры ў кантэксце сусветнай уяўляецца надзвычай актуальнай. Прычым менавіта сусветнай, з заходнеўрапейскімі, амерыканскімі, усходнімі літаратурамі ўключна, бо беларуска-славянскія літаратурныя і культурныя ўзаемазвязі ўсё ж неаднойчы становіліся аб'ектам навуковых даследаванняў (хаця і падпадаючы ў розны час і ў рознай ступені пад пэўныя каноны і нярэдка звужаючыся да сацыяльна-зместавых параметраў). Паўтаруся: шматстайныя праблемы бытавання і развіцця беларускай літаратуры ў святле замежнага мастацкага досведу - з ліку самых надзённых у сённяшняй айчынным навуцы.

Творчасць Васіля Быкава ў гэтым сэнсе - не толькі не выключэнне, але і надзвычай багатая глеба, і зварот апошнім часам беларускіх літаратуразнаўцаў да ўзаемадачынненняў пісьменніка з сусветнай літаратурай цалкам заканамерны. Найчасцей пры гэтым аналізуюцца яго стасункі з французскім экзістэнцыялізмам у асобах Альбэра Камю і асабліва Жана Поля Сартра. Безумоўна, гэта вельмі істотны і ўдзячны складнік творчасці В. Быкава, асабліва 90-х гадоў, пра якія даводзілася пісаць і мне [6, с. 133 -151], аднак ён не вычэрпвае ўсёй палітры тыпалагічных і кантактна-генетычных сувязяў нашага славутага празаіка з літаратурным замежжам.

Зрэшты, удумлівыя даследчыкі і раней, няхай фрагментарна, звярталі ўвагу на супольнасць тэм і матываў у В. Быкава і шэрагу іншанацыянальных аўтараў. Перадусім трэба аддаць належнае Алесю Адамовічу; сапраўдны эрудыт, які вольна пачуваўся ў сусветнай літаратуры, ён не толькі ў працы над уласнымі творами, але і ў прачытанні чужых, у тым ліку быкаўскіх, смела сягаў у яе прастору.

На карысць вялікай увагі В. Быкава да замежнага - блізкага і далёкага - мастацкага вопыту сведчыць і апошняя прыжыццёвая кніга пісьменніка «Доўгая дарога дадому» (2002). У поле зроку аўтара патрапілі прадстаўнікі самых розных нацыянальных літаратур - расійскай (А. Чэхаў і І. Бунін, Л. Талстой і Ф. Дастаўскі, А. Ананьеў і В. Астаф'еў, В. Някрасаў і В. Аксёнаў, Я. Еўтушэнка і К. Сіманаў, Р. Бакланаў і Ю. Бондараў, В. Ерафееў і А. Сафронаў, А. Твардоўскі і А. Салжаніцын, У. Багамолаў і інш.), французскай (Ж. Верн, А. Камю, Ж.П. Сартр, Н. Сарот), амерыканскай (Т. Драйзер, Э. Хэмінгвэй, У. Фолкнер, Дж. Стэйнбек), польскай (Я. Парандоўскі, В. Варашыльскі, Я. Твашкевіч, Е. Путрамент), балгарскай (Н. Вылчаў), іспанскай (М. дэ Сервантэс), англійскай (Т. Карлейль) і інш. І не толькі пісьменнікі, але і майстры кінематографа, жывапісцы, кампазітары, філосафы (Л. Бунюэль, Ч. Чаплін, К. Малевіч, П. Пікаса, А. Шнітке, М. Бярдзьеў, К.Г. Юнг, Р. Пайпс, Ф. Фукаяма, А. Швейцар...). Ужо пералік гэтых імёнаў (а яго можна доўжыць) паказвае, што пісьменніка цікавілі і рэалісты, і авангардысты, і экзістэнцыялісты.

Дастаткова складаным, я б сказала - дваістым, было стаўленне В. Быкава да рэалістычнага мастацтва. З аднаго боку, прыналежнасць да рэалізму самога празаіка, перавага, якую ён аддаваў рэалістычнаму метаду, відавочныя і неаспрэчныя. У свой час, адказваючы на анкету А. Адамовіча аб месцы беларускай літаратуры сярод іншых нацыянальных літаратур, В. Быкаў гаварыў: «Мне думаецца, што ёсць два шляхі: або аналітыка, максімальнае паглыбленне ў сацыяльнасць, непрадзуюты рэалізм жыцця, або псеўдарамантыка, псеўдарэалізм, стылёвыя пошукі, ілюстрацыйнасць» [1, с.29]. Мусіць, запішце ўдакладняць, які з гэтых шляхоў пісьменнік лічыў сваім.

Пры гэтым літаральна ў роспач прыводзіў В. Быкава сацыялістычны рэалізм з яго нарматыўнасцю і аднафарбнасцю, у выніку якіх асноваўтваральныя патрабаванні рэалізму - аналітызм, гістарычная

канкрэтыка, праўдападабенства - часта абярталіся якраз адмаўленнем ад праўды. Сваё негатыўнае стаўленне да практыкі сацыялістычнага рэалізму ён патлумачыў, у прыватнасці, на прыкладзе ўласнай шматпакутнай аповесці «Мёртвым не баліць», за якую яму дасталося не толькі ад літаратурных крытыкаў, але і ад палкаводцаў, асабліва ад маршала І.С. Конева. І.С. Коневу лічыў, што Кіраваградскую аперацыю (а за яе ён быў узнагароджаны ордэнам Леніна) наша армія здзейсніла з вялікім поспехам. «Можа быць, з гледзішча Крамля так яно і было, - напіша В. Быкаў у кнізе «Доўгая дарога дадому». - Але было іншае гледзішча - салдата з засьнежанага поля, залітага крывёй і здратаванага гусеніцамі танкаў, на якім быў амаль цалкам разгромлены наш полк» [2, с. 62]. Паводле аўтара, «Мёртвым не баліць» - «ці не адзіная аўтабіяграфічная аповесьць, дзе ўсё ці амаль усё - праўда. Але менавіта тое, што праўда, і стала непрымальным для сацрэалізму. Можна сказаць, што галоўным ворагам гэтага славутага мэтаду была праўда» [2, с. 70].

З іншага боку, прыналежнасць да рэалізму не перашкаджала В. Быкаву (і гэта паказальна для яго мастакоўскай пазіцыі) па вартасці ацэньваць эстэтычныя пошукі авангардыстаў, іх дзёрзкія жанрава-кампазіцыйныя і стыльвыя эксперыменты, абумоўленыя жаданнем абнавіць - у адпаведнасці з новымі рэаліямі часу і пэўнымі канцэптуальнымі меркаваннямі - літаратурную мову, увасобіць непаўторна-індывідуальнае бачанне свету і чалавека ў ім. Прычым ацэньваць гады, калі лялянае стаўленне да мастацкага іншамыслення яшчэ не было, умоўна кажучы, легалізавана ў савецкай навуцы, і большасць пісьменнікаў і крытыкаў асцерагаліся публічна дэманстраваць нават звычайную цікавасць да заходняй літаратуры. В. Быкаў жа не толькі аддаваў ёй даніну, але і адкрыта выказваў заклапочанасць «недастатковай эстэтычнай сталасцю» беларускага прыгожага пісьменства, абумоўленай не ў малой ступені і тым, што яно не засвойвае філасофска-мастацкія адкрыцці заходніх творцаў. А. Адамовіч у сваёй працы «На бестэрміновай перадавой», падрыхтаванай яшчэ ў 1970 - 1972 гадах, цытуе, напрыклад, наступнае выказванне В. Быкава: «Беларуская літаратура - не адзінокі востраў у акіяне мастацтва, - яна ў рэчышчы многіх іншых літаратур, дзе займае сваё нейкае месца. Месца гэтае, думаецца, не заўсёды пастаяннае. Мусіць, найлепш гэта можна параўнаць з ракой, дзе струменяць розныя плыні - адны ля стрыжня, другія ля берага, іншыя круцяць сюды-туды ці зусім знікаюць, іншыя магутна імчаць па сярэдзіне ракі. Мне думаецца, што наша літаратура мае ўсе магчымасці ў гэтым рэчышчы дабрацца да самага стрыжня або апынуцца недзе паблізу ад яго, для чаго нам спрыяюць нашы адносна багатыя, мала распрацаваныя сацыяльныя пласты жыцця, амаль не кранутая тэма горада, мноства сацыяльна-палітычна-нацыянальных праблем, пэўныя магчымасці маладога стылю, які развіваецца і яшчэ не склаўся канчаткова. Праўда, усё гэта можа абярнуцца і сваёй адмоўнасцю, бо ў нас яшчэ малавата літаратурных традыцый, недастаткова эстэтычная сталасць. Гэта апошняе пэўным чынам стрымлівае літаратурнае развіццё, асабліва што датычыць такіх... напрамкаў, як псіхааналіз, экзістэнцыялізм. Думаецца, што, як і кожная маладая літаратура, беларуская мае багатыя магчымасці, але як яны будуць рэалізаваны, залежыць не толькі ад яе» [1, с. 558].

З цягам часу разуменне неабходнасці для беларускай літаратуры ўрокаў сусветнага мастацтва, якіх не цураліся і не цураюцца ўсе іншыя нацыянальныя літаратуры, не толькі не знікае, але і ўзмацняецца, усё настойлівей гучыць у шматлікіх артыкулах і інтэрв'ю. «Вядома, - гаварыў В. Быкаў, - мастацтва нараджаецца з пэўных праяваў жыцця (найбольш рэалістычнае мастацтва), але таксама і з унутраных, душэўных імпульсаў, сігналаў аўтарскай падсвядомасці. Суадносіны таго і іншага ў кожным творы кожнага аўтара дужа няпэўныя. Бываюць творы, нібы само жыццё, «спыненае імгненне»; бываюць створаныя выключна з ірацыянальных элементаў, дзе ад рэальнасці, бадай, нічога няма. Мабыць, каштоўнасць тых ды іншых вызначаецца ўсё ж не так спосабам адлюстравання, як характарам творцы, сутнасцю яго часам выразнага, а часам загадкавага таленту» [5, с. 10].

Нямала такіх разважанняў месцаў у сабе і мемуары В. Быкава. «Даўно вядома, - зазначае ён, - што складнікі культуры - жыццё і сама культура. Адно без другога мала што значаць і ў літаратуры... Але, як пасля зразумеў, культура - рэч бязмерная. Колькі яе ў каго ні ёсць, наўрад ці можна сказаць, што хапае. Культура - мора, бязмежны акіян, назапашаны чалавецтвам праз тысячагодзьдзі. Зрэшты, як і жыццё таксама. Мабыць, нікому немагчымае ды іншае ахапіць у поўным аб'ёме» [2, с. 203].

«Але, - з горыччу прамаўляе пісьменнік, - для нашага чалавека мала клопату было да сусветнай культуры - яму абы дапяцца да культуры савецкай. Нацыянальнай па форме і сацыялістычнай па зьмесце» [2, с. 204]. В. Быкаў узгадвае гутарку з А. Адамовічам пасля прачытання агюшнім «Круглянскага маста», задума якога выпявала, згодна з аўтарскім прызнаннем, «болей пад уплывам прачытанага, а не ўспомненага, перажытага», і ў першую чаргу - твораў «вялікага гуманіста Хэмінгуэя». Размова з А. Адамовічам датычылася і суадносінаў жыццёвага вопыту і культуры; паводле абодвух, для мастацтва патрэбна ўсё, «але што напачатку?» В. Быкаў канстатуе, што «тое ды іншае разам рэдка здараюцца ў жыцці, штосьці ідзе наперадзе. Прынамсі ў нашых літаратурах... у нас свой вопыт і свае крытэрыі» [2, с. 282], у адрозненне ад літаратурнага Захаду.

Для В. Быкава не падлягае сумневу заканамернасць змен у «культурнай парадыгме», якія б адпавядалі не толькі сацыяльна-гістарычным, але і асобасным, псіхалагічным навацыям. «Век індывідуалізму, дарэшты расквітнеўшы, уступае мейсца вынайздзенаму Юнгам фэномэну бесьсьвядомага калектыўнага. Колісь то быў фэномэн, цяпер - агульнаўпадабаны працэс, што ахапіў краіны і кантыненты. Мабыць, культура, як і жыцьцё, у сваіх выявах зьменлівая, шматаблічная і бясконца» [2, с. 377].

В. Быкаў успамінае, як «уважліва і зь некаторым здзіўленнем» слухалі ён і іншыя савецкія пісьменнікі выступленні замежных майстроў культуры і літаратуры ў Рыме на кангрэсе КОМЭСА, еўрапейскай пісьменніцкай арганізацыі, «пра літаратурны авангард, вядома ж, заходні, - у нас тады свайго яшчэ не было» [2, с. 241 - 242]; Сартр, Антаніёні, Вігарэлі «гаварылі зусім ня так і не пра тое, што мы прывыклі чуць на радзіме» [2, с. 242]. Узгадвае, як гарача рэагавалі «заходнія маэстра», славуць французскія неараманісты Ален Роб-Грые і Наталі Сарот, на прамову расійскага літаратуразнаўцы Віктара Шклоўскага, ці не адзінага з членаў савецкай дэлегацыі прыхільніка авангардызму.

Асаблівы і вельмі грунтоўны пласт сусветнай культуры, што магутна паўплываў на творчасць В. Быкава, - гэта Біблія, яе сюжэтыка, матывы і вобразы. Паводле «Доўгай дарогі дадому», аповесць «Сотнікаў», у адрозненне ад «Круглянскага маста», нарадзілася не пад уражаннем ад прачытанага, не «з галавы», як выразіўся сам аўтар, а з пачуццяў, прычым выкліканых, як ні парадаксальна, не так ваеннай рэчаіснасцю, як сучаснасцю. І менавіта вядомае біблейскае паданне знайшло ў «Сотнікаве» адну з самых моцных у сусветнай літаратуры інтэрпрэтацыю. «Вядома, - піша В. Быкаў, - можна сказаць, што сюжэт біблейскай прыпавесці пра Авеля і яго брата Каіна жыве ў чалавецтве даўно і праяўляецца рэгулярна, у вайну тым болей». Пісьменнік, аднак, распаўсюджае біблейскую калізію і на мірную рэальнасць, падкрэсліваючы, што калі ў часе вайны брат забіваў брата «дзеля элементарнае, біялагічнае мэты выжыць», то ў мірны час - «дзеля карысці - спадчыны ці багацця». У святле біблейскай прыпавесці В. Быкаў разглядае і сітуацыю з літаратурай, калі забіваліся не творцы, а іх творы, на якія «палявапі», якія судзілі і каралі. «І рабілі тое не акупанты, ня людзі іншай нацыі ці рэлігіі, а свае - калегі, таварышы, нават сябры» [2, с. 310].

Кола ўзаемадачынненняў пісьменніка з сусветнай літаратурай такое шырокае, што больш падрабязна я спыняю толькі на адным яго складніку - «нямецкім», так бы мовіць. Добра вядома, якую ролю адыграла Германія ў лёсе В. Быкава на сконе яго жыцця. Дастаткова цеснымі былі сувязі мастака з абедзвюма нямецкімі дзяржавамі яшчэ да іх уз'яднання. Толькі ў ГДР у перакладзе на нямецкую мову пабачыла свет паўтара дзясятка яго кніг, ненамного меней - у ФРГ; дарэчы, першым творам В. Быкава, апублікаваным па-нямецку (у заходнеберлінскім выдавецтве «Ргорііеел»), была, па сведчанні аўтара, аповесць «Мёртвым не баліць». Нарэшце, што да ўласна зместу твораў, падзеі ў іх «коцяцца па прасцягах еўрапейскага мацерыка- ад Беларусі і Украіны да Венгры, Германіі, Альпаў...» [1, с. 556].

У адной толькі «Доўгай дарозе дадому» гучаць імёны Ф. Ніцшэ і Ё.В. Гётэ, Б. Брэхта і Э.М. Рэмарка, Г. Бёля і Г. Граса, К. Хойбнера і іншых нямецкіх творцаў. Да прыкладу, В. Быкаў узгадвае абставіны свайго знаёмства са славутай працай Ніцшэ «Так сказаў Заратустра»: ён прачытаў яе ў час вайны, знайшоўшы ў занятай савецкім войскам пад камандатуру хаце псаломшчыка ў абязлюдзелае прыфрантавай малдаўскай вёсцы. Праца нямецкага філосафа скрозь, як вядома, насычана алюзіямі на трагедыю Гётэ «Фауст»; але ж асацыяцыі з ёю спараджае і творчасць самога В. Быкава, бо многія яго героі - прадстаўнікі фаустыянскага тыпу «шукальніка», гэта асобы, што мусяць здзяйсняць вызначальны для сябе выбар, і найчасцей паміж жыццём і смерцю - на карысць апошняй як адзінай магчымасці да апошняга ўздыху заставацца чалавекам.

Але, падобна, Гётэ і сам па сабе, а не толькі і не столькі праз пасрэдніцтва Ніцшэ (хаця і гэта не выключана), вельмі займаў беларускага пісьменніка. У «Доўгай дарозе дадому» неаднойчы з той або іншай нагоды прыводзяцца трапныя словы і думкі геніяльнага нямецкага творцы (напрыклад: «Паміж двума поглядамі - ня ісціна, а праблема» [2, с. 377]). Калі, зноў жа, выйсці за межы мемуараў і звярнуцца непасрэдна да мастацкіх твораў, то і ў іх знойдзем гётэўскія матывы і нават сустрэнем імя Гётэ. Так, вуснамі аднаго з персанажаў «Трэцяй ракеты» В. Быкаў прамаўляе: «Я ўсё думаў: усё ж яны, немцы, не якія азіяты, яны далі чалавецтву Баха, Гётэ, Шылера, Энгельса. Аказалася, увесь іхні энас - Гітлер. Вось што можа зрабіць адзін чалавек з нацыяй, якая даверыцца яму. Хаця не ўсе аднолькавыя. Некаторыя думаюць па-свойму. Напэўна, кожны чалавек - ад прыроды чалавек. Жыццё робіць з яго генія або злыдня. Немцы прадалі Гітлеру свае душы, і ён зрабіў іх злыднямі. Гэта страшна - прадаць аднаму ўсе душы. Апрача ўсяго іншага, гэты адзін стане вампірам, Ён захоча акіяна крыві...» [3, с. 235]. Гэты фрагмент быкаўскай аповесці адсылае, відавочна, да аднаго з галоўных матываў «Фауста» Гётэ ~ дамовы з д'яблам, матыву, што бярэ пачатак у нямецкай народнай кнізе XVI стагоддзя, а пазней увасобіцца ў творах Ф. Дастаеўскага, Г. Гесэ, Т. Мана, У. Фолкнера і многіх іншых. Інтэрпрэтацыя «вечных», «вандроўных» вобразаў і матываў - толькі адзін, але надзвычай важны аспект рэцэпцыі В. Быкавым сусветнага эстэтычнага вопыту, пераканаўчы доказ таго, «что в художественном развитии человечества

обнажаются некие связующие нити, реальные приметы переклочки времен и народов» [8, с. 132]. 1 ў гэты перазовы арганічна ўплятаецца голас беларускага пісьменніка.

Цытуе В. Быкаў вядомае выслоўе заснавальніка «эпічнага тэатра» Б. Брэхта: «Сапраўды, няшчасная краіна, якая мае патрэбу ў героях...» [2, с. 338]. З гэтым нямецкім пісьменнікам, як і з шэрагам іншых, яго лепшы найперш прытчавасць твораў - рыса, якую акцэнтавалі многія даследчыкі прозы В. Быкава. Менавіта быкаўскія аповесці сталіся ў свой час нагодай для тэарэтычных разваг А. Адамовіча наконт «прытчападобнага» рэалізму і адрознага ад яго рэалізму «простага», «непрытчападобнага», наконт «прытчападобнасці» як вельмі істотнай «дадатковай афарбоўкі, жанравай і стылёвай, у сучаснай сусветнай прозе і драматургіі». «Прытчападобнасць» у рэалістычнай літаратуры, - піша ён, - праяўляецца па-рознаму, але яе традыцыйная асаблівасць - гэта завостранасць маральных высноў, падштурхоўванне да абсалютных высноў і ацэнак, шматзначнасць сітуацый і вобразаў. Аднак побач з прывычнай і традыцыйнай прытчай - з аголенасцю думкі і маралі, са «здыманнем дэкарацый», умоўнасцю характараў і палажэнняў ёсць і больш сучасная яе разнавіднасць: гэта таксама «прытча» (па аголенасці думкі і завостранасці «маралі»), але з крайне рэалістычнымі акалічнасцямі і з усім магчымым багаццем «дыялектыкі душы» [1, с. 451]. Якраз А. Адамовіч ва ўжо ўзгаданай працы «На бестэрміновай перадавай» паставіў імя В. Быкава поруч з імёнамі Б. Брэхта і яшчэ аднаго славутага немца, аўтара пабудаванай на біблейскім матэрыяле тэатралогіі «Іосіф і яго браты» Томаса Мана, адзначанай найвышэйшай ступенню прытчавасці: «...Томас Ман апрача кароценькую біблейскую прытчу ў рэаліі старадаўняга быту, гісторыі, псіхалогіі - такія найпадрабязныя і «перажытыя», - што пачынаеш нібы верыць у чуд уваскрэшання даўно памерлых, пра які трызныць адны фантасты. Двухтомнае футра сучаснага рэалізму на высахлым цельцы муміі-прытчы надало ёй на дзіва рэальнае жыццё і «сучаснае»: старажытнасць шырока і маляўніча нахлынула на нас...» [1, с. 451].

Асобнага аналізу заслугоўваюць этыка-эстэтычныя аналогіі паміж творамі В. Быкава і Э.М. Рэмарка, прычым раманами апошняга не так пра другую, як пра першую сусветную вайну. В. Быкаў успамінае, што Рэмарк быў ці не першым з тых «славутых заходніх аўтараў, да таго ў нас невядомых», якіх пачалі выдаваць з часоў хрушчоўскай адлігі. Рэмарк «адразу знайшоў немалую папулярнасць сярод чытацкай моладзі. (Парыж, жанчыны, кальвадос. Але і «На Заходнім фронце без пераменаў».) Калі французскіх жанчын і свабоднае каханьне ўлады неяк трывалі, дык «Заходняга фронту без пераменаў» стрываць не маглі» [2, с. 277]. Заўважу, што Рэмарк і раней не быў невядомы савецкаму чытачу, у тым ліку беларускаму; у 1931 годзе ў перакладзе на беларускую мову Хведара Шынклера выйшаў і раман «На Заходнім фронце без перамен» (дастаткова аператыўна, бо ў самой Германіі раман быў выдадзены ў 1929 г.), але пераклад быў зроблены з рускай, а не з мовы арыгіналу, меў адпаведныя купоры і суправаджаўся прадмовай сумна вядомага Карла Радэка. Іншая справа, што вельмі хутка твор з яго антымільтарысцкім зместам, своеасаблівы мастацкі маніфест «страчанага пакалення», на радзіме Рэмарка забаранілі, нацысты спалілі раман на першым жа вогнішчы з кніг, а аўтара абвясцілі «паражэнцам» і «здраднікам». На доўгі час Рэмарк быў выключаны з чытацкай сферы і ў Савецкім Саюзе; у 60-я ж гады хоць і пачалі выдаваць, але таго ж «Заходняга фронту» «трываць не маглі» з-за жорсткай праўды аб вайне, якая заўсёды ёсць болей і пакутамі, брудам і смерцю. «Трываць не маглі» рэмаркаўскага «каопнага гледзішча», якое - кіруючыся не Рэмаркам, а рэаліямі франтавога вопыту - падзялялі і Р. Бакланаў, і В. Някрасаў, і В. Быкаў.

У «Доўгай дарозе дадому» пісьменнік распавёў, як «апэратыўна было пушчана ў абарот зняважлівае ў нас азначэнне рэмаркізм (разрадка аўтара. - *Е. Л.*), які, бы бірку быку на рогі, вешалі на таго ці іншага аўтара. Першым такой «пашанай» быў ганараваны Булат Акуджава зь яго невялічкай, але ёмістай аповесцю «Будзь здароў, шкаляр»... То была добрая аповесць» [2, с. 277]. Але ж, як вядома, і сам В. Быкаў не пазбегнуў абвінавачванняў у «рэмаркізме», у адсутнасці «гістарычнага, пераможнага пафасу» ў «Сотнікаве» ды іншых творах, у якіх пільныя крытыкі знаходзілі «праяўленні «рэмаркізму» ў дзеянні, у разбуральным дзеянні на талент беларускага пісьменніка» [4].

Аб'ектыўна погляды на вайну Э.М. Рэмарка і В. Быкава сапраўды блізкія па многіх параметрах. Абодвух ваенная тэма цікавіла найперш маральным аспектам. «Мяне ж прыцягвала менавіта мараль» [2, с. 279], - заўважае В. Быкаў у «Доўгай дарозе дадому». Гэта датычылася самых розных праблем - і трагічнага лёсу дзіцяці, імкненню якога ў што б то ні стала загінуць у барацьбе з фашыстамі чайам усяляк садзейнічалі дарослыя «дабрадзеі»; і гераізму - уяўнага і сапраўднага; і прыроды подзвігу, з усіх разнавіднасцяў якога В. Быкаў, па яго ўласным вызначэнні, аддаваў перавагу «подзвігам духу» [2, с. 388]; і ворага - не толькі і не столькі знешняга, «нямецкага фашыста, але і кагось... мала за немца лепшага», якім быў не толькі здраднік або дэзерцір, але і «перастрахоўшчык, кар'ерыст, эгаіст» [2, с. 213]; і вайны, і партызанскага руху, у якіх пісьменніку таксама бачылася «ня менш цікавага... найперш сваёй маральнай праблематыкай» [2, с. 270].

Ёсць агульнае і ў сюжэтнай атрыбутыцы твораў нямецкага і беларускага пісьменнікаў, і ў непрыздобленым, непрыхарошаным бачанні вайны. Нездарма ў сувязі з прозай В. Быкава А. Адамовіч

прыгадваў «Чорны абеліск» Э.М. Рэмарка, дзе ёсць разважанні аб тым, як па-рознаму «памятае франтавік вайну - адразу пасля яе сканчэння і праз шмат гадоў. Спачатку ён адварочваецца ад усяго, што нагадвае аб перажытым, бачаным; потым - ён гатовы ўсё бачыць ужо не ў крываваых, а ў «ружовых» фарбах» [1, с. 458]. Калі зыходзіць з жыцця і творчасці Рэмарка і Быкава, з імі такога «ператварэння» не адбылося.

Яднаоць іх і стыльовыя якасці, якія абумовілі мастацкую манеру Рэмарка і якія ў дачыненні да Быкава А. Адамовіч вызначыў як «стыльовы спляў жорсткага рэалізму з лірычнай апавядальнай стыхіяй» [1, с. 471]. Такім чынам, выкарыстоўваецца нават паняцце, амаль ідэнтычнае ўведзенаму ў абыходак нямецкімі даследчыкамі літаратуры пра першую сусветную вайну, найперш твораў Рэмарка, - Нагіхіі (жорсткі стыль), які звычайна чаргуецца з тонкім, шчымліва-кранальным лірызмам. Паказальна, што вызначэнне «жорсткі сучасны рэалізм» сустракаецца і ў самога В. Быкава - у «Доўгай дарозе дадому», у сувязі з гісторыяй і перадумовамі напісання «Альпійскай балады».

З нямецкіх пісьменнікаў другой паловы ХХ стагоддзя найбольшае ўражанне на В. Быкава аказаў Генрых Бэль. Улетку 1983 года В. Быкаў браў удзел у пісьменніцкім кангрэсе ў Кёльне; з самай яркай прамовай выступіў на ім Генрых Бэль. Быкаў успамінае, што паслухаць славуага суайчынніка, нобелеўскага лаўрэата 1973 года, на плошчы перад бібліятэкай, дзе праходзіў кангрэс, сабраўся вялізны натоўп, які пасля, разам са слухачамі ў зале, праводзіў Бёля авацыямі. Быкаў, тады ўжо знаёмы з успамінамі і аўтабіяграфіяй Бёля, ведаў, што ў час вайны лёс звёў іх у адных мясцінах, у Малдавіі і пад Ясамі, і што хутчэй за ўсё яны ўдзельнічалі ў адных баях. «Там я, - піша В. Быкаў, - кантужаны, вярнуўся ў свой батальён, а Бэль, сімуляючы хваробу, дамогся адпраўкі ў тыл - такая была рознасць нашых пазыцыяў у той вайне» [2, с. 362]. Адбылася і размова паміж Быкавым і Бёлем пра іх «вайсковую агульнасць». Нямецкі мастак слова, паводле беларускага пісьменніка, «сягаў высока і глядзеў на сьвет Божы інакш - шырака і непадлегла. Ва ўсякім разе я заўжды зь вялікай цікавасцю чытаў тое нешматлікае зь ягонай публіцыстыкі, што паяўлялася на расейскай мове» [2, с. 363]. В. Быкаў гаворыць пра доўгі і неаспрэчны ўплыў Бёля на свядомасць еўрапейцаў, які пачаў слабнуць толькі пасля яго смерці ў 1985 годзе. «Але тады, - піша В. Быкаў, - на яго мейсца ў Нямецчыне прыйшлі ягоныя маладзейшыя аднадумцы, такія як, напрыклад, Гюнтар Грас, што прадоўжылі гуманізм вялікага немца» [2, с. 363].

Яшчэ раз аўтар «Доўгай дарогі дадому» ўгадае - у сувязі са становішчам беларускай мовы на радзіме - выказванне Бёля пра мову як «апошняе апірышча свабоды» [2, с. 538].

Зразумела, крытычна-публіцыстычная спадчына Васіля Быкава, не кажучы ўжо пра мастацкую, месціць у сабе нашмат больш фактаў яго нязменнай і глыбокай цікавасці да іншанацыянальных (у тым ліку нямецкіх) аўтараў, як і падставаў для параўнальна-тыпалагічнага даследавання твораў беларускага і замежных пісьменнікаў. Апошняе, зрэшты, не было мэтай гэтага даследавання; мне толькі хацелася яшчэ раз - следам за іншымі літаратуразнаўцамі - падкрэсліць, што сапраўдны талент не толькі не стасуецца з абьякавасцю да «чужога слова» (М. Бахцін), а, больш за тое, ім сілкуецца, у сваю чаргу далучаючы індывідуальныя і нацыянальныя мастацкія здабыткі да ўсёсветных духоўных рэсурсаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Адамовіч А. Здалёк і зблізку. (Беларуская проза на літаратурнай планеце). - Мн., 1976.
2. Быкаў В. Доўгая дарога дадому. - Мн., 2002.
3. Быкаў В. Трэцяя ракета // Быкаў В.: 36. тв.: У 6-ці т. Т. 1. - Мн., 1992.
4. Знамя. - 1971. - № 3.
5. З Васілём Быкавым гутарыць Юрась Залоска // Крыніца. - 1996. - № 19 (3).
6. Лявова Е.А. Агульнае і адметнае: Творы беларускіх пісьменнікаў ХХ стагоддзя ў кантэксце сусветнай літаратуры. - Мн., 2003.
7. Толстой Л. - Страхову Н.Н. // Толстой Л. Собр. соч.: В 22-х т. Т. 17. - М., 1984. - 911 с.
8. Тураев С.В. Гёте и формирование концепции мировой литературы. - М., 1989. - 267 с.